



28.19x31.54	1	1	עמוד	הארץ - תרבות וספרות	26/07/2024	91016300-0
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790						

דינה פורת

המחזאי שהפיק את מדינת היהודים

במלאות 120 שנה למותו של בנימין זאב הרצל חשוב להזכיר את הזיקה החזקה שהיתה לו לתיאטרון. בארגון הקונגרס הציוני הראשון הוא טרח למזג את ההיבט המדיני והרעיוני עם התיאטרלי. הוא דאג לכל פרט, החל בבחירת המיקום ובעיצוב האולם כבמה הנאותה לאירוע וכלה בצבע המפה של שולחן הנשיאות. הוא גם חייב את הצירים להופיע בפראק ועניבת פרפר לבנה לאירוע הפתיחה החגיגי. בקומו לדבר, זקוף ומלכותי – סערת התשואות רק גברה והלכה לאורך דבריו ועמה קריאות "יחי המלך!" – האיש והתפקיד, החיזיון והמעמד נהפכו לאחד. התפאורה, הבמה והתלבושות שהעמיד הפכו את הפוליטי והתיאטרלי למחזה שהוא מציאות

...משחר נעורי ידעתי על סופר אהוב ונערץ בכל אוסטריה, בגלוי ובחשאי, תיאודור הרצל... [ש]היה מקסים את הקר ראים בנימת מאמרו, שנשמה בה עצבות קלה, וכל כולה שאר רוח מבריק, רגשיות עמוקה וחוכמה צלולה כגביש... בשיתוף עמית כתב שבביל הנורגתיאטר קומדיה מלאת טעם, המוגשת ביד אמן... ומלבד זה היה איש יפה להפליא, חביב, פייסני, מעניין... בקיצור, על סף שתי המאות לא היה סופר אהוב, מפורסם וזוכה להוקרה רבה יותר משהיה הרצל בחייו. גי הנורגות והאריסטוקרטיה של אוסטריה הישנה, כתב שטפן צווייג על הרצל, ששימש עורך החלק הסאטירי ואחר-כך הספרותי של ה"נויה פרייה פרסה", אחד העיתונים הנחשבים ביותר באירופה של שלהי המאה ה-19. כשסיים את לימודיו בתיכון הגיש צווייג להרצל סיפור שכתב. "בעזו נעורים שלא ישוב" נכנס צווייג בפשטות לחדרו של הרצל במערכת העיתון, והוא קיבל את הצעיר בניי מוס מקסים וקרא מיד את כתב היד בעוד צווייג מתבונן במתח בפנים "היפים ללא פגם". הרצל קיבל את הסיפור מיד לפרסום ואחר-כך ציין את צווייג בפומבי לטובה, "אין עוד רגע בקריירה הספרותית שלי שהוא כה מכריע וכה בלתי-נשכח כפרסום מפתיע כזה". הרצל זכור וידוע במקומותינו קודם כל כחווה המדינה, האיש הנשען על מעקה המרפסת במלונו בבזל, שכתב את החוברת הצנומה "מדינת היהודים" וקרא להקמתה, ואחר-כך תיאר אותה, אירופית ומודרנית ושוויונית, ברומן אוטופי שכתב, "אלט-נוילנד", שכינס את הקונגרס הציוני הראשון שון, פעל להקמתו של הבנק הציוני הראשון ושל הקרן הקיימת לישראל והניח עוד יסודות לפעילות מדינית מעשית, שחיזר על פתיחה של שועי עולם ומנהיגיו כדי שיכירו בתנועה הציונית, שכילה את הונו, זמנו, חיי משפחתו ובריאותו על מזבח הרי עיון הציוני. אך מי יודע וזוכר שהוא כתב קרוב לעשרים מחזות, אחדים מהם זכו להצלחה של ממש, שהוא שלט בכמה שפות ותר את אירופה לאורכה ולרוחבה, שהיה במשך כארבע שנים כתב של עיתונו בפאריס, שם סיקר את האנטישמיות ואת משפט דרייפוס, שכתב סיפורים קצרים שקובצו לספרים, שנחשב לאמן הכתיבה הפיליטוניית, סוגה שהיתה פופולרית מאוד בזמנו, ובכל אלה כתב גם בהומור שובב, אפילו על עניינים שבינו לבינה, ובהתרסה נגד המקובל? לתרומתו של הרצל בתחום התיאטרון הקי דיש כתב העת לתיאטרון "במה", שערך מוטי

סנדק, את גיליון 287 במלואו. סנדק הוא מתעד ותיק ובקי של התיאטרון היהודי והישראלי והגיליון על הרצל מכיל מידע מפתיע ומרתק. חלקו הראשון של הקובץ מוקדש בעיקר לארגונו של הקונגרס הציוני הראשון ולהפיקו בידו הרצל, הפקה שבה מיוג את ההיבט המדיני והרעיוני עם התיאטרלי. הוא דאג לכל פרט, החל בבחירת המיקום ובעיצוב האולם כבמה הנאותה לאירוע וכלה בצבע המפה של שולחן הנשיאות. הוא טרח על הצגתו של דגל, או נולד גם דגלה של התנועה הציונית שנהפך לדגל ישראל, דגל כחול-לבן ובמרכזו מגן דוד, והוא התקבל בטבעיות והתנוסס בפתח האולם. הוא גם דאג לבחירת הצירים שהגיעו מקרוב ומרחוק, לוח הזמנים וסדר הדוכרים, ואפילו לבושם. הרצל, שתמיד הידר בלבושו ובהופעתו, חייב את הצירים להופיע בפראק ועניבת פרפר לבנה לאירוע הפתיחה החגיגי שנערך בבוקר: "הבריות צריכים להתרגל לראות את הקונגרס כחיזיון הנעלה והחגיגי ביותר בחיים", אמר הרצל לידידו הקרוב וסגנו מקס נורדאו. ואכן, "אי אפשר היה להתעלם מן הרושם התיאטרלי העילאי ששרר במקום", כדברי הביוגרף של הרצל, עמוס אילון. מחיאות כפיים סוערות ורקיעות רגליים, בכי וצעדי קוד קידמו את פניו של הרצל בקומו לדבר, זקוף ומלכותי – סערת התשואות רק גברה והלכה לאורך דבריו ועמה קריאות "יחי המלך!" – האיש והתפקיד, החיזיון והמעמד נהפכו לאחד. התפאורה, הבמה והתלבושות שהעמיד הפכו את הפוליטי והתיאטרלי למציאות שהוא מציאות.

החלק השני בגיליון מוקדש להרצל כמי חזאי ולעשרים המחזות שכתב. חלקם נכשל אך אחרים הוצגו בתיאטרונים הנודעים בווינה, ברלין ופראג וקנו לו שם ומוניטין. "גונבי ציד" הוצג 15 שנה ברצף מאז התקבל ל"בורגתיאטר" הווינאי היוקרתית. אופרטה בשם "אשת השטן" הועלתה שישים פעמים, ו"קטי שלנו", שבו יהודי, הרצל, פגע כביכול בקדושת הנישואים, נהפך לאירוע תרבותי מדובר וגרם קטטות ממש בין אנשי אגרוף אנטישמים לציונים תומכי הרצל, שהיכו אלה את אלה נמרצות בתום ההצגות. ואולם החשוב והמוכר שבמחזות, והקרוב ביותר ללבו של הרצל, היה "הגטו החדש", שבו הרמות הראשית, זו של יעקב סמואל, היא למעשה דמותו של הרצל עצמו: אדם השולח ידו בעסקי הבורסה לאחר נישואיו, שהאנטישמיות פוגעת בו שוב ושוב, שנחלץ להגנתם של פועלי מכרה מנוצלים שחייהם

אינם מעניינים את הרוזן, בעליו של המקום, והוא תובע את סמואל לדריקרב. סמואל נהרג בהכרה ברורה בכישלונו של היהודי להתערות באמת בסביבתו באמצעות נישואים ומשלח-יד. הגטו החדש הוא זה שחומותיו השקופות אינן נראות אך הן חזקות ומפרידות את מחזותיו של הגטו הישן. המחזה הוצג פעמים רבות בגרמניה, אוסטרית, פולין וצ'כיה והתריס חרימשמעית: אין דרך להתערות והזמן והמאמץ וכאב הלב המושקע בה לשווא המה. שרה ויהודה מור"ל, שתירגמו ועיבדו את המחזה והציגו אותו בארץ לראשונה, מצביעים על קשר הזמנים שבין כתיבתו בשנת 1894 לכתובת "מדינת היהודים" במשך השנתיים שאחר-כך. לתועלת הקוראים נכללו בקובץ כמה רשימות המספקות מידע חשוב, כמו דברים קצרים על האנשים שעמם ומולם פעל הרצל, ראשי מדינות, בעלי ממון, מנהיגים יהודים ועוד, ציוני דרך בחייו של הרצל, רשימה מורערת של המחזות שכתב וסקירה של הפקות תיאטרון בישראל בהשראת כתביו ורמותו. מאמרים נוספים דנים ובהשפעת המור ופיליטוניסט למנהיג ציוני ובהשפעת המור סיקה של ריכרד וגנר על ידו הקרוב נרדאו ועליו, כשהם מפרידים בין יופיה של

המוסיקה לדעותיו של וגנר על יהודים. הרצל כתב את "מדינת היהודים" לצלילי "טנהויזר", אופרה שנכתבה בהשראה שיר של היינריך היינה, והוא חזר ושמע אותה, ולצליליה נפתח הקונגרס הציוני השני ועוד. ואולם עריכה הדוקה יותר והגהה קפדנית יכלו להועיל מאד, למנוע שגיאות וחזרות ולדייק במראי המקום. מדוע נכללים באמצע רשימת הרמויות שפגש הרצל שני עמודים ארוכים על אחד ממתנגדיו, ומדוע מופיעים קטעים משני מחזות ועליהם באמצע רשימת המחזות? המחזה "הגטו החדש", הנכלל כאן כולו, מוטב היה לו שיופיע כנספח ולא באמצע הדיון על הרצל כמחזאי ועורך. והתמוה ביותר הוא הפרולוג, קטע מתוך "נמר חבר" בורות" של יעקב שכתאי על הקמה הכרחית ממש של קרקס בתל אביב, כאילו היא עצמה צל המנהיג או המחזאי ויכול להתפרש כלעג לאיש ולתוצאות חזונו.

שטפן צווייג, שבו פתחנו, נכח בהלווייתו של הרצל ביום אחד ביולי, יום "שלא יימחה מדעתם של האנשים שחוו אותו. פתאום הגיע עו לווינה, לכל תחנות הרכבת, בכל הרכבות, ביום ובליילה, יהודים מכל הארצות, מן המערב, המזרח, מטורקיה, מכל ערי השרה, ובפני כולם



איור: ערן וולקובסקי

אימת הבשורה הרעה... לא היה סוף למסע ההלוויה... רבים פרצו פתאום אל ארונו, בוכים וצועקים, מקוננים מתוך ייאוש פראי שהתפורץ, והקולות הפכו לזעקות, לשאגות... כאב אדיר שפרץ בזינוקים סוערים ממעמקי נפשם של מיליונים, "כמה להט ותקווה הטיל לעולם בכוח מחשבתו אדם יחיד ובורד זה". בצוואה שהשאיר ביקש הרצל להיקבר בארץ ישראל, ואכן באוגוסט 1949, זמן קצר לאחר שהסתיימה מלחמת העצמאות, הובאו עצמותיו של הרצל, הוריו ואחותו מווינה, שם עברו אלפי יהודים ששרדו את השואה על-פני ארונו, לקבורה בארץ. מטוסי קרב ליוו את המטוס שנשא את הארון וכרע מיליון נפש, חמישית מאוכלוסיית המדינה הצעירה, עברו על-פני ארונו בתל אביב וביי רושלים והוא נקבר בהר שהפך למקום הקיבורה הממלכתי ונקרא מאותו רגע הר הרצל. חלפו 120 שנה מאז מותו בטרם-עת של מנהיג ויוצר מרתק זה. הוא הגה את רעיון תעלת הימים שתישפך לים המלח ותייצר השמל ויום את ייצורה של מכותנת הכתיבה הראשונה בערבית כמתנה לסולטן הטורקי, ואלה אך שתי דוגמאות נוספות מחייו הסגוניים, שעתה הזמן להחזירם לזיכרון הציבורי במלוא מורכבותם.